

У векавечанне міфа

Вакол помніка літоўскаму князю Міндоўгу ў Навагрудку

Юрый МІКУЛЬСкі,
гісторык

Ажно ад 2008 года вядзецца гаворка пра ўсталяванне ў Навагрудку помніка вялікаму князю літоўскаму Міндоўгу. Дзеля гэтага нават быў абвешчаны збор сродкаў. І хоць удалося сабраць зусім невялікую суму, Міністэрства культуры надаўна зноў рашуча ўзьялося за ажыццяўленне гэтай ідэі. Як вядома, любы помнік гістарычнай асобе з'яўляецца формай яе гераізацыі і ўвекавечання за заслугі перад Айчынай, стварае прыклад для патрыятычнага выхавання. Чым жа заслужаны перад Навагрудкам і Беларуссю ў цэлым літоўскі князь Міндоўг?

Гераізацыя Міндоўга ў Беларусі звязана з міфічнай тэорыяй беларускіх «ліцвінскіх» дзедзяў з часоў пазнякоўскага руху, паводле якой Навагародак стаў ядром фарміравання Вялікага Княства Літоўскага, а сама гэтая дзяржава ад пачатку мела беларускі характар, бо Беларусь – гэта насамрэч нікая не Беларусь, а папросту Літва. Стваральнікам гэтай тэорыі быў М. Ермаловіч, што паказальна – не гісторык па адукацыі. У навуковым асяроддзі ні ў Беларусі, ні за мяжой такая канцэпцыя ніколі не ўспрымалася сур'ёзна, бо была звычайным домыслам, пабудаваным на тэндэнцыйным аналізе крыніц.

Сутнасць яе заключалася ў тым, што Навагародак быццам не быў заваяваны літоўцамі, а новагародскае баярства па сваёй волі прыняло Міндоўга на княжанне. Больш таго, Міндоўг нібыта абвясціў Навагародак сваёй сталіцай і пачаў збіраць вакол яго літоўскія і беларускія землі. Атрымлівалася, што літоўскі князь дзейнічаў у інтарэсах новагародцаў, а таму ВКЛ стваралася з ініцыятывы беларусаў: не Літва

захоплівала Беларусь, а Беларусь Літву. І гэта прытым, што не існуе ніводнай гістарычнай крыніцы з эпохі Міндоўга (памёр у 1263 годзе), якая б пацвярджала вышэйзгаданыя тэорыі. Усё гэта было проста меркаваннем пісьменнікаў, якое грунтавалася на легендах і паданнях XVI–XVII стагоддзяў, запісаных у позніх літоўскіх летапісах. Гэтыя летапісы ўяўляюць сабой амаль цалкам выдуманую гісторыю, якая абсалютна пярэчыць крыніцам XIII–XIV стагоддзяў. У іх нават не згаданы сам князь Міндоўг, а прысутнічаюць міфічныя персанажы. Каб пераканацца ў вартасці такіх крыніц па старажытнай гісторыі Літвы, дастаткова хаця б прыгадаць, што гэтыя летапісы выводзілі літоўцаў ад «шляхты» рымскага імператара Нерона. Яны канструявалі нарагтыў, выходзячы з тагачасных палітычных мэт. Пра тое ж, якая памяць пра Міндоўга магла захоўвацца у летапісцаў XVI стагоддзя, можа сведчыць факт, што ўжо ў часы Вітаўта (1392–1430) асоба Міндоўга была невядомай элітам ВКЛ [1]. Таму і не дзіўна, што познія літоўскія летапісы не апісваюць панавання Міндоўга. Выключэнне складае толькі «Хроніка Быхаўца», але яе аўтар карыстаўся польскімі і рускімі летапісамі, дзе згадваўся Міндоўг. Акрамя таго, арыгінал гэтай хронікі не захаваўся, а яе тэкст дайшоў да нас у выглядзе публікацыі XIX стагоддзя, ажыццёўленай Т. Нарбутам – вядомым фальсіфікатарам гістарычных крыніц, што не выключае яго ўмяшання ў летапісны тэкст. У «Хроніцы Быхаўца» аўтар змяшаў звесткі легендар-

ПРА АЎТАРА

МІКУЛЬСкі Юрый Мікалаевіч.

Нарадзіўся ў 1988 годзе ў Мінску. У 2011 годзе скончыў гістарычны факультэт Ягелонскага ўніверсітэта (г. Кракаў, Польшча), атрымаў званне магістра.

З 2012 года – малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтар шэрагу навуковых артыкулаў у беларускіх і замежных выданнях.

Сфера навуковых інтарэсаў: палітыка літоўскіх князёў і польскіх каралёў у дачыненні да рускіх зямель у XIII–XV стагоддзях, праваслаўная царква пад уладай літоўскіх князёў у XIII–XV стагоддзях, старабеларуская літаратура XIV–XV стагоддзяў.

най часткі літоўскіх летапісаў і паведамленні рускіх летапісаў, што ў выніку дало блытанае апавяданне [2]. Але нават у ім міфы беларускіх «адраджэнцаў» не сустракаюць пацвярджэння – М. Ермаловіч пайшоў нашмат далей за аўтара «Хронікі Быхаўца». У ВКЛ імя Міндоўга вярнулася з нябыту дзякуючы, у асноўным, кампіяванай хроніцы М. Стрыйкоўскага (1582). Таму прафесійныя даследчыкі пры рэканструванні падзей з часоў Міндоўга абапіраюцца, натуральна, на сучасныя эпосе князя крыніцы, верагоднасць інфармацыі якіх не выклікае сумненняў. Канцэпцыі ж беларускіх «адраджэнцаў» па сваім узроўні стаяць побач з кнігамі, напрыклад, расійскіх пісьменнікаў – «разбуральнікаў міфаў», якія сцвярджаюць, што «Русі не існавала», «татары – гэта рускія», «рускія – не рускія», і іншую лухту. Падобныя выданні разлічаны на малаадукаваную ў гістарычнай сферы аўдыторыю і закліканы прывабіць чытача гучнай назвай ды рэкламай, як і тая жоўтая прэса. Аднак гісторыя – не казка, якую можна гэтак лёгка пераказаць па-іншаму, гэта навука, якая грунтуецца на аналізе і супастаўленні крыніц, а не на легендах і домыхлах. Калі няма крыніцы, то можна колькі заўгодна прыдумваць свае версіі падзей, аднак гістарычная навука іх не прыме. Усе рэканструкцыі развіцця падзей пры адсутнасці адпаведных дакументаў будуць у лепшым выпадку гіпотэзамі.

Звярнуўшыся ж да гістарычных крыніц, сучасных Міндоўгу, а не позніх легенд, мы заўважым, што няма ніякіх падстаў сцвярджаць, быццам:

1. Міндоўг быў новагародскім князем

Пра гэта ў крыніцах з часоў Міндоўга нідзе няма ніводнай згадкі. Пасля падпарадкавання беларускіх княстваў літоўскі князь звычайна саджаў там сваіх сыноў ці родзічаў. Новагародак быў далучаны да Літвы каля 1248 года, калі ўпершыню згадваецца пад літоўскім панаваннем [3, с. 816; 4, с. 36], а ў 1254 годзе маем адзіную згадку пра новагародскага літоўскага князя, прычым ужо як пра былога – ім быў тады сын Міндоўга Войшалк [3, с. 831]. У згаданым часе ён ужо пакідаў княжанне, адпаведна яго панаванне ў Новагародку мела месца да 1254 года. Невядома, чаму некаторыя нашы дзеячы мяркуюць, быццам Міндоўг

павінен быў стаць новагародскім князем. Новагародак не адыгрываў у літоўскай дзяржаве ніякай выключнай ролі, прынамсі, з крыніц гэтага не бачым.

2. Новагародак быў сталіцай ВКЛ

У крыніцах з часоў Міндоўга няма пра гэта згадкі. У літоўскіх летапісах XVI стагоддзя чытаем, што міфічны князь Эрдзівіл прыйшоў на Русь, заснаваў тут горад Новагародак і зрабіў яго сваёй рэзідэнцыяй [5, с. 299]. На самай справе ў гэты час у Літве існавалі развітыя княжацкія асяродкі – Кернаў і Вільня, якія, як сведчаць вынікі археалагічных раскопак, выконвалі функцыю цэнтраў культурна-палітычнага жыцця Літвы задоўга да падпарадкавання Новагародка [6]. У якасці рэзідэнцыі Міндоўга згадваецца таксама літоўскі горад Варута [3, с. 808]. Пра тое, што асноўны цэнтр ВКЛ знаходзіўся на тэрыторыі Літвы, а не на беларускіх землях, сведчыць такі факт: калі пасля смерці Міндоўга яго сын Войшалк ідзе займаць літоўскі трон, то ён кіруецца з Новагародка ў Літву [3, с. 861]. Няма ніякіх звестак пра нейкае працяглае знаходжанне Міндоўга ў Новагародку або пра яго тутэйшую рэзідэнцыю. Ведаем толькі, што тут меў сядзібу ягоны сын Войшалк. Увогуле цяжка казаць пра афармленне ў той час нейкага адзінага цэнтра ў якасці сталіцы. Яшчэ нават у XV стагоддзі ў ВКЛ не было вызначанай сталіцы, галоўныя велікакняжацкія рэзідэнцыі знаходзіліся ў Троках і ў Вільні. Пра ролю ж Новагародка ў манархіі Міндоўга можа сведчыць наступны факт: у 1254 годзе Новагародскае княства было перададзена ў якасці закладу князю вальнскаму Раману Данілавічу – аднаму з галоўных антаганістаў ВКЛ [3, с. 831]. Новагародак трактаваўся літоўскім уладаром як прыдатак да сваёй дзяржавы, як адна з правінцый, якой не шкада было паступіцца.

3. Беларускія землі і Новагародак былі ядром фарміравання ВКЛ

Сама літоўская дзяржаўнасць і фарміраванне цэнтралізаванай літоўскай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага распачынаюцца задоўга да ўваходжання ў склад гэтай дзяржавы беларускіх зямель. Дзяржаўныя структуры паўстаюць у Літве да

пачатку XIII стагоддзя, калі ў дамове Літвы з Галіцка-Валынскім княствам 1219 года ўжо згадваюцца літоўскія князі са сваёй іерархіяй. З часам сярод іх вылучаецца старэйшы князь, якога на рускі ўзор пачынаюць называць «вялікім князем». Бацьку Міндоўга крыжацкі храніст сярэдзіны XIII стагоддзя Генрых Латвійскі называе «магутнейшым у Літве» [7, с. 28], іншая крыжацкая хроніка таго часу называе яго «вялікім князем» Літвы [8, с. 63–64]. Цэнтралізацыя дзяржавы дасягае піку пры Міндоўгу. Новагародак жа ніякім чынам не ўплываў на гэтыя ўнутрылітоўскія працэсы. З далучэннем беларускіх зямель склад палітычнай эліты гаспадары ВКЛ не мяняецца – ад часоў Міндоўга да другой паловы XV стагоддзя яны застаюцца амаль выключна літоўскімі [9]. Адносна нядаўна А. Шаландам было праведзена спецыяльнае даследаванне складу палітычнай эліты Міндоўга [10]. Дык вось, сярод яе прадстаўнікоў можна адзначыць толькі аднаго чалавека, чыё рускае паходжанне бясспрэчнае і пры гэтым гістарычнасць асобы не выклікае сумненняў – гэта збеглы з Разані князь-братазайца Астафей Канстанцінавіч. Найперш ён падаўся да полаўцаў, а потым апынуўся ў Літве. За здраду тагачасны рускі летапісец называў яго «акаянным». А. Шаланда бачыць русіна таксама ў нейкім Хвалу, які згадваецца як ваявода Міндоўга. Аднак гіпотэза гэтая грунтуецца выключна на лексічным аналізе яго імені, якое мае славянскую аснову. Прыведзенай аргументацыі яўна недастаткова для сцвярджэння аб паходжанні гэтай асобы, асабліва калі ўлічыць, што невядомая яе рэлігійная прыналежнасць, бо не прыводзіцца праваслаўнае імя. У крыніцах XVII стагоддзя згадваецца яшчэ баярын Міндоўга Андрэй Кіян, аднак звесткі гэтыя з-за іх позняга паходжання нельга прымаць як верагодныя, што адзначае і сам А. Шаланда. Пры ўсім гэтым астатнія прадстаўнікі эліты Міндоўга (іх налічваецца 16 чалавек) маюць бясспрэчна літоўскае паходжанне. Падкрэслім, што такое дамінаванне літоўцаў у атачэнні літоўскага князя захоўваецца яшчэ вельмі доўга і пасля Міндоўга. Таму несур’ёзнымі выглядаюць спробы А. Шаланды на падставе дадзенага матэрыялу называць дзяржаву Міндоўга «Літоўска-Беларускай». І зусім бяздоказнымі ў святле крыніц выглядаюць заявы аб тым, быццам Міндоўг абапіраўся канкрэтна на новагарод-

◀ Гравюра з выявай Міндоўга

скае баярства ды зрабіў Новагародак сваёй галоўнай апорай, як пішуць некаторыя. Нарэшце, пасля далучэння Новагародка не мяняецца і сама тытулатура літоўскага гаспадары: у сваіх дакументах Міндоўг усюды тытулуецца «каралём Літвы» [11]. Факт прыналежнасці да Літвы беларускіх зямель пачынае адлюстроўвацца ў тытулатуры літоўскіх гаспадароў толькі з XIV стагоддзя, калі яны называюць сябе ўжо «князямі Літвы і Русі» (у тым ліку і Белай Русі). Такім чынам, ад самага свайго пачатку і паводле назвы, і паводле складу палітычных эліт ВКЛ было дзяржавай Літоўскай, а не Літоўска-Рускай (ці, кажучы на сучасны манер – Літоўска-Беларускай). Паказальна таксама, што Міндоўг з прылучэннем Новагародка і іншых рускіх зямель не прыняў мясцовых звычаяў і веры – праваслаўя, заставаўся паганцам і нават пэўны час быў каталіком. Згадка Густынскага летапісу (1670), што Міндоўг нібыта прыняў праваслаўе, ужо шмат разоў адкідвалася гісторыкамі як позняя і не вартая даверу. Пры выбары рэлігіі Міндоўг ніякім чынам не кіраваўся памкненнямі сваіх падданых з Новагародка, абсалютна не ўлічваючы поглядаў беларусаў, якія тады былі выключна праваслаўнымі. Рэлігія ж князя была для русінаў надзвычай важная. Згадаць хаця б, што такія гарады, як Ноўгарад і Пскоў, не прымалі да сябе князя неправаслаўнай веры, калі той не згаджаўся прыняць праваслаўе. Добра вядомы выпадак, калі палачане адмовіліся прымаць літоўскага князя Скіргайлу, пакуль той не адрокся ад паганства і не перайшоў у хрысціянства паводле ўсходняга абраду.

4. Новагародак прыняў Міндоўга на княжанне і мірным шляхам увайшоў у ВКЛ

Пра гэта ні ў якіх крыніцах няма згадак. З упэўненасцю, аднак, можам сцвярджаць, што далучэнне беларускіх зямель да Літвы адбывалася часта праз збройныя выправы, а калі землі і ўваходзілі «мірна», дык усё роўна пад ваенным націскам Літвы. З летапісаў вядомы літоўскія паходы на землі Полацкага, Пінскага, Смаленскага, Бранскага і іншых княстваў. Паказальны прыклад Полацка – аднаго з найбольш развітых беларускіх цэнтраў на той час. Полацкі князь Брачыслаў, змагаючыся з літоўцамі, шукаў падтрымкі іншых рускіх княстваў. У 1239 годзе аформіўся яго саюз з наўгародскім князем Аляксандрам Неўскім, за якога Брачыслаў выдаў сваю дачку. У гістарыяграфіі адзначалася антылітоўская скіраванасць гэтага саюзу [12, с. 376]. Князь Аляксандр дапамагаў Полацку адбіваць літоўскія напады, а сярод баярскіх эліт Аляксандра Неўскага сустракаем і прадстаўніка полацкага баярства Якава Палачаніна, які, дарэчы, асабліва вызначыўся сваёй мужнасцю ў Неўскай бітве. Тым не менш літоўскі паход 1245 года на Полацк адбіць не ўдалося, і Неўскі толькі паспеў забраць сына з Віцебска ды адступіць у напрамку Ноўгарада [13, с. 77]. Пасля гэтага Полацкае княства ўжо знаходзілася пад літоўскім панаваннем. Баі з літоўскім войскам вяліся і ў іншых беларускіх землях. Шматкроць ваявала з Літвой Турава-Пінскае княства. Маём сведчанні, як «мірна» ўваходзілі ў ВКЛ і беларускія землі на ўсход ад Дняпра, якія былі ў складзе Бранскага княства. У 1263 годзе войска Міндоўга пераправілася цераз Дняпро і ўступіла ў бітву з войскамі бранскага князя Рамана. У жорсткім баі быў паранены сам князь, аднак літоўцаў удалося адагнаць [3, с. 860–861]. Гэта не адзіныя прыклады, але, здаецца, іх дастаткова, каб пабачыць, як беларускія княствы «спяшаліся» далучыцца да ВКЛ.

Маём сведчанне і на захоп Міндоўгам новагародскіх зямель. У пасланні рымскага папы да Міндоўга ад 1255 года чытаем: «З твайго боку было даведзена нам, што ты, з нястомнай энергіяй змагаючыся супраць каралеўства Русі (маецца на ўвазе Галіцка-Валынскае княства. – Аўт.) ды яго насельнікаў, падпарадкаваў сваёй уладзе

некаторыя землі гэтага каралеўства» [11, с. 76–77]. Да таго часу Міндоўг з зямель Галіцка-Валынскага княства завалодаў толькі Новагародчынай і, магчыма, Гродзеншчынай (ёсць сведчанні, што яны перад гэтым знаходзіліся ў залежнасці ад галіцка-валынскіх князёў; дадзеныя тэрыторыі здаўна былі звязаны ў палітычным і культурным сэнсе з галіцка-валынскімі землямі, а частка беларускіх зямель непасрэдна ўваходзіла ў склад Валынскага княства (Брэстчына). Таму, несумненна, гаворка тут ідзе менавіта пра беларускія землі.

Усе домыслы пра прызванне Міндоўга на княжанне новагародцамі, як і пра іх жаданне далучыцца да літоўскай дзяржавы, выглядаюць дзіўнаватымі. Літва размаўляла з Новагародкам выразна з пазіцыі сілы. Пад час татарскага нападу на асноўныя землі князя Данілы Галіцкага Новагародак не мог разлічваць на дапамогу сюзерэна і застаўся сам-насам з літоўцамі, якія былі тады вялікай сілай, здольнай здабываць такія магутныя княскія цэнтры, як Полацк ці Смаленск, што па сваёй тэрыторыі і ваеннай моцы і блізка не стаялі з невялікім перыферычным Новагародскім княствам. Пра пазіцыю новагародцаў можна меркаваць і па тым, як сябе паводзіў Войшалк пасля авалодання Новагародкам. Мясцовыя жыхары не маглі дыктаваць яму свае ўмовы і змусіць прыняць праваслаўе (яго ён прыняў пазней па сваім жаданні). Тым часам, калі літоўскі князь Даўмонт уцёк з Літвы ў Пскоў і стаў князем па дамове з мясцовымі элітамі, то вымушаны быў у якасці ўмовы sine qua non прыняць праваслаўе. Войшалк жа на пачатковым этапе княжання адчуваў у Новагародку поўную свабоду дзеянняў і нават дастаткова жорстка абыходзіўся са сваімі падданымі [3, с. 858]. Цяжка было б усё гэта ўявіць, калі б у Новагародку была моцная баярская супольнасць, з якой літоўскія князі вымушаны былі лічыцца, ці, тым болей, калі б князь быў запрошаны або прыняты сюды паводле пагаднення. Усе развагі пра мірнае далучэнне Міндоўгам Новагародка або прызванне яго мясцовым баярствам цяжка назваць нават гіпотэзай – у крыніцах ані няма намёку на гэта, а ёсць толькі шматлікія прычынныя звязаны.

Зрэшты, тут мы закранаем міф, які сваімі пачаткамі сягае яшчэ ў XVI–XVII стагоддзі. Тады ў асяроддзі рускіх эліт ВКЛ аформілася легенда, быццам Русь увайшла ў склад Літвы па сваёй волі і атрымала ад літоўскіх

▼ Пячатка Міндоўга

князёў прывілеі, якімі ад самага пачатку гарантаваўся яе правы статус [14, с. 199]. Міф гэты плаўна перайшоў у беларускую гістарыяграфію XVIII–XIX стагоддзяў (праз працы г.зв. «заходнярусаў») і дайшоў да нашых дзён як непакісная ісціна.

5. Новагародак – месца каранацыі Міндоўга

Месца каранацыі князя ўвогуле не называе ніводная тагачасная крыніца. На гэты конт існуюць розныя гіпотэзы. Скажам, літоўскі даследчык Т. Баранаўскас мяркуе, што гэта адбылося ў Варуце. Прычым, заўважым, зноў жа невядома, чаму паводле нашых «дзеячаў» Міндоўг павінен быў ажыццявіць урачыстае каранацыі менавіта ў Новагародку – рускай правінцыі ВКЛ, уздзеле Войшалка...

6. Міндоўг пахаваны ў Новагародку

Адкуль пайшоў гэты закаранелы ўжо міф, увогуле невядома. Нават познія крыніцы XVI–XVII стагоддзяў нічога не гавораць пра месца пахавання князя. Інфармацыя пра «гару Міндоўга» і ідэнтыфікацыя яе як месца пахавання Міндоўга ўпершыню з'яўляецца толькі ў канцы XVIII – пачатку XIX стагоддзя ў польскай літаратуры. Асабліваю папулярнасць легенда пра гару Міндоўга набыла дзякуючы вядомаму польскаму паэту, ураджэнцу Новагародка Адаму Міцкевічу, у творах якога не раз з'яўляецца *góra Mendoga*.

У 1993 годзе ў гонар 740-годдзя каранацыі Міндоўга ля падножжа гары быў усталяваны памятны знак з надпісам: «Гара Міндоўга. Помнік гісторыі XIII стагоддзя. Ахоўваецца дзяржавай». Знак гэты, дарэчы, варта было б прыбраць або замяніць, бо ён дэзінфармуе жыхароў і гасцей горада – калі сама назва «Гара Міндоўга» можа і ўстаялася на працягу 200 гадоў (хаця і з'яўляецца штучнай і, відаць, не беларускай па сваім паходжанні), то дакладна няма інфармацыі, што гэта «помнік XIII стагоддзя». Вядома, што на гары даўней месціліся праваслаўныя могількі, і толькі гэта можа служыць падставой для аховы гары дзяржавай.

Некаторыя нашы дзеячы пішуць рэчы проста абсурдныя, быццам са стварэннем ВКЛ пачалася «еўрапеізацыя» Беларусі. Між тым літоўцы на той час – гэта дзікія

▲ Адам Варнас.
Карціна «Каранацыя
Міндоўга» (1952–1953)

непісьменныя плямёны, якія калі і маглі дзе навучыцца культуры, дык толькі ад нас, ад Русі, якая, дарэчы, да мангольскага нашэсця па ўзроўні развіцця пісьменства і культуры перасягала каталіцкую Еўропу (так што ўвогуле невядома, пра якую «еўрапеізацыю» Русі можна тады гаварыць). Нічога добрага ні з пункту гледжання сваіх сучаснікаў, ні з цяперашняга Міндоўг для нас не зробіў. Праўда, некаторыя нашы «свядомыя» даходзяць ужо да таго, што звязваюць з ім пачаткі беларускай дзяржаўнасці. Аднак любы школьнік ведае, што беларуская дзяржаўнасць пачалася нашмат раней за літоўскую, яшчэ задоўга да з'яўлення на свет Міндоўга. Пачатак традыцый дзяржаўнасці Беларусі, як і іншых усходнеславянскіх краін, – у Кіеўскай Русі, і менавіта да яе апелывалі беларускія эліты на працягу XIII–XVIII стагоддзяў. Міндоўг жа проста скарыстаў сітуацыю, калі татары паруйнавалі нашы гарады і аслабілі рускія княствы (археалагічныя раскопкі сведчаць, што татары даходзілі нават да цэнтральных рэгіёнаў Беларусі). Літоўцы прыйшлі тады, калі яшчэ не сціх плач і не згаслі папялішчы нашых гарадоў пасля страшэннага татара-мангольскага нашэсця. Дарэчы, толькі дзякуючы нашым продкам, якія прынялі на сябе асноўны ўдар, татара-мангольскае іга не распаўсюдзілася далей на Літву і Еўропу.

Ужо праз год-два пасля спусташальных татарскіх паходаў Міндоўг арганізаваў маштабныя паходы на полацкія і смаленскія землі – сэрца Белае Русі. Гэта быў удар у спіну Беларусі. Як трапна выказаўся вядомы літоўскі гісторык Э. Гудавічус, «літоўскі шакал ішоў следам за мангольскім тыграм».

Для беларускага народа 1230–1240-я гады сталі сапраўднай трагедыяй, якая азначала заняпад нашай старажытнай велічы і назаўсёды прыпыніла развіццё візантыйскай цывілізацыі.

Не прымаючы нашых звычаяў, Міндоўг сілай навязваў беларускім землям сваю ўладу. Вядома варожае стаўленне Міндоўга да праваслаўя. Калі Войшалк прыняў праваслаўе і распачаў дзейнасць па падтрымцы рускай веры, заснаваўшы пад Новагародкам Лаўрышаўскі манастыр і нават стаўшы яго манахам, то Міндоўг дакараў яго за гэта. Змена Войшалкам бацькоўскіх звычаяў стала яблыкам разладу і прычынай адкрытай варожасці паміж ім і Міндоўгам [3, с. 359]. Праўда, А. Шаланда называе Міндоўга «значна аславяненым балтам», кажучы, што ён «несумненна» карыстаўся ў сям’і рускай мовай [15, с. 3]. Гэта гучыць само па сабе неверагодна, калі ўзгадаць, што яшчэ на пачатку XV стагоддзя Ягайла і Вітаўт выкарыстоўвалі ў размове паміж сабой літоўскую мову, а гучала яна пры двары літоўскага князя яшчэ нават у канцы XV стагоддзя. На довад свайго сцвер-

джання А. Шаланда прыводзіць толькі факт, што рускі летапісец цытуе словы Міндоўга па-руску. Аднак на якой яшчэ мове рускі летапісец мог іх цытаваць у сваім летапісе? На рускай мове ў яго размаўляюць усе замежнікі. І хоць веданне Міндоўгам рускай мовы цалкам магчымае, аднак сцверджанні пра славянізаванасць гэтай асобы з’яўляюцца яўным пераборам.

Міндоўг не ўвайшоў у гістарычную памяць беларусаў як герой, нашы старажытныя летапісы адзываліся аб ім непрыхільна. У старабеларускай гістарычнай літаратуры князь успрымаўся адназначна як наш вораг. Перыяд барацьбы беларускіх княстваў з Міндоўгавай Літвой у старабеларускіх летапісах XVI–XVII стагоддзяў адлюстроўваўся як літоўска-руская вайна (дзе пад Руссю разумеліся, натуральна, і землі Беларусі), раздзел пра гэтыя войны называўся «О плендрованю Руского панства от Литвы» [16, с. 207–211]. Увага іх аўтараў была скіравана не на Міндоўга, а на дзеянні Аляксандра Неўскага і Данілы Галіцкага – беларускія летапісцы захапляюцца іх ваеннымі выступленнямі супраць Літвы, гэтыя князі былі для тагачасных беларусаў героямі і супрацьпастаўляліся «паганым чужаземцам» – літоўцам і Міндоўгу.

Такому вольнаму чалавеку хочучь паставіць помнік нашы «дзеячы», якія называюць сябе «нацыянальнай інтэлігенцыяй». Гэтая ініцыятыва прычыць беларускай нацыянальнай ідэі і дзяржаўнай ідэалогіі, з’яўляецца апартрыятычнай. Помнік Міндоўгу – гэта адначасова і выклік праваслаўнай царкве, жаданне прынізіць яе значэнне ў гісторыі Беларусі як старажытнай веры нашых продкаў, абьякава паставіцца да яе традыцыі. Зусім незразумела, чаму яны, гэтыя «барацьбіты за незалежнасць», гарой стаяць за помнік Міндоўгу, роля якога ў гісторыі Беларусі, мякка кажучы, сумнеўная і памяць пра якога ў нас нічым не пацверджаная, і гэтак зацята выступаюць супраць устаноўкі ў Беларусі помніка Аляксандру Неўскаму – князю, якога шанавалі ўсе беларусы ва ўсе часы: яго імя сустракаем у старабеларускіх мінеях (кнігі са службамі святых на кожны дзень года), яму старабеларускія кніжнікі прысвячалі літаратурныя творы, яго ўсхвалялі ў летапісах. Нашы продкі вельмі добра разумелі, хто для іх «свой», а хто «чужы». Дык нашто сёння гэтае прыдуманне

► Яраслаў
Уладзіміравіч Мудры

Беларуская
БДІМКА

герояў і штучная гларыфікацыя асоб, імя якіх ніколі не прысутнічала ў беларускай традыцыі і гістарычнай памяці? А можа некаторыя мяркуюць, што гераізацыя Міндоўга будзе крокам да «еўрапеізацыі» беларускай спадчыны? Тады гэта не менш дзіўна, бо Міндоўг – не лепшы прыклад «еўрапейца». Хіба што толькі мы гаворым пра тып сучаснага еўрапейца – дзікуна, які дэманструе непавагу да хрысціянскіх культаў, а апаганьванне святынь лічыць прайвай «вальнадумства»...

Даволі цікавай тым часам падаецца постаць сына Міндоўга – Войшалка. Княжачы ў Навагрудку, ён з часам наблізіўся да нашых традыцый і не толькі прыняў праваслаўную веру, але і стаў яе заступнікам. Пасля смерці Міндоўга Войшалк у 1264 годзе пайшоў у Літву і заняў літоўскі трон, праводзячы карныя аперацыі супраць былых прыхільнікаў свайго бацькі. Тады вялікая колькасць літоўскага баярства ратавалася ўцёкамі ў Пскоў. Пры гэтым Войшалк абавіраўся на русінаў – новагрудцаў, тураўцаў і людзей з Галіцка-Валынскага княства. Менавіта з войскамі гэтых зямель ён прыйшоў у Літву [3, с. 861]. Пасля ўвакняжання Войшалка з'яўляюцца звесткі пра распаўсюджанне праваслаўя ў Літве. У канцы XIII стагоддзя некаторыя браты новага князя Трайдзеня былі ўжо праваслаўнымі. Як сведчаць вынікі археалагічных раскопак, з другой паловы XIII стагоддзя ў Кернаве – адным з найбуйнейшых гарадоў Літвы – ужо дзейнічаў пастаянны праваслаўны могільнік [17, с. 40]. У 1267 годзе Войшалк перадаў ВКЛ у валоданне галіцка-валынскім князям, робячы Літву васалам Русі. І хоць неўзабаве Літва выйшла з-пад рускага паслушэнства ды зноў вярнулася да палітыкі Міндоўга, гэты палітычны крок Войшалка быў вельмі важны. Ён сведчыў пра цывілізацыйную моц рускіх зямель, якая здолела схіліць да сябе чужаземнага князя. Войшалк паклаў пачатак рутэнізацыі Літвы і стаў першым прыхільнікам яе ўваходжання ў абшар візантыйскай цывілізацыі. Прадаўжальнікамі яго палітыкі сталі іншыя літоўскія праваслаўныя князі, якія ў канцы XIV стагоддзя планавалі аб'яднаць ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай.

Сёння мы бачым, якую памяць пасля сябе пакінуў на Навагрудчыне Міндоўг, а якую Войшалк. Створаны Войшалкам Лаўрышаўскі манастыр сёння набывае сваё

◀ Лаўрышаўскае Евангелле

другое жыццё – сюды кожны год ладзіцца хрэсны ход, які збірае нямала людзей самых розных узростаў; паўстаў таксама план аднаўлення пабуды манастыра, якія знішчыліся з часам. Адною з найбольш старажытных рэліквій манастыра з'яўляецца Лаўрышаўскае Евангелле – адметны помнік беларускага пісьменства XIV стагоддзя. Войшалкаў манастыр на працягу вякоў заставаўся асяродкам беларускай культуры. А што пакінуў пасля сябе Міндоўг, якая памяць захавалася аб ім сярод навагрудцаў? Акрамя казак «ліцвінскіх» нацыяналістаў і польскіх рамантычных легендаў няма чаго і згадаць. Тым часам постаць Войшалка стала важнай для нас – яна сведчыць пра магутнасць нашай цывілізацыі ды пра аднасць літоўскага народа з Руссю. Думаю, Войшалк, у адрозненне ад Міндоўга, сапраўды можа заслугоўваць помнік у Навагрудку. Аднак перабольшваць з яго гераізацыяй таксама не варта, бо ёсць постаці ў гісторыі Навагрудка куды больш важныя і старажытныя, а галоўнае – нашы, а не чужыя.

Задумаем, у якой эпосе бачыў веліч сваёй краіны беларус з часоў Міндоўга? У створанай тады выхадцам з заходнярускіх зямель аповесці «Аб пагібелі зямлі Рускай» услаўляюцца даўнія часы Яраслава Мудрага, калі Русь была моцнай і адзінай дзяржавай, а «Літва са свайго балота на свет не вылазіла».

Зірнём на пачаткі Навагрудка і яго значэнне. Ён быў закладзены ў XI стагоддзі як памежная крэпасць Русі (часта падаваная ў літаратуры дата заснавання 1044 год з'яўляецца памылковай, што ўжо адзначалася навукоўцамі, аднак археалагічныя звесткі ўсё ж паказваюць на гэтае стагоддзе). Якраз у гэты перыяд адной з найбольш выбітных постацей у нашай гісторыі быў князь кіеўскі і ўсяе Русі Яраслаў Мудры – апеты старабеларускімі летапісамі сын Уладзіміра Вялікага і Рагнеды Полацкай, стваральнік першага нашага зводу законаў – «Рускай Праўды», юрыдычнымі нормаў якой карысталіся на беларускіх землях яшчэ ў XV стагоддзі і якая аказала ўплыў пры стварэнні Статута ВКЛ. Гэты князь асабліва вызначыўся пры абароне заходніх рубяжоў Русі і, у прыватнасці, навагрудскага краю ад паганскіх плямёнаў – літвы і яцвягаў. Менавіта ў гэты час, дзякуючы агульнаму ўздыму Русі і развіццю яе экспансіі на Запад, былі закладзены новыя рускія гарады на заходнім памежжы, у тым ліку і Навагарадок. Помнік Яраславу Мудраму ў На-

вагрудку падкрэсліваў бы і старажытныя пачаткі гэтага горада, і вымоўна б сведчыў пра беларускі, а не польскі ці літоўскі генезіс Навагрудка, адначасова сімвалізуючы моц Кіеўскай Русі – нашай старажытнай дзяржавы, якая павявала і літоўцаў, і палякаў, і іншых ворагаў, што квапіліся на навагрудскую зямлю. Калі ж нехта лічыць Яраслава Мудрага «расіянінам» ці «ўкраінцам» (як, зноў жа, часам пішуць некаторыя нашы «дзеячы»), то, скажам наперад, выглядае гэта смешна, бо кожны гісторык пацвердзіць, што ў той перыяд яшчэ нельга дзяліць Русь на беларускі, расійскі і ўкраінскі народы, якія афармляюцца значна пазней. Тады існавала адзіная Русь, на якую маюць роўныя правы ўсе тры ўсходнеславянскія народы. Дастаткова згадаць, што ўсе беларускія князі паходзілі з дынастыі кіеўскіх князёў – Рурыкавічаў, а ў перыяд ВКЛ многія прадстаўнікі беларускай шляхты выводзілі свой радавод ад першых кіеўскіх князёў.

Зусім неяк мы забыліся і пра тое, што Навагрудак пэўны час быў галоўнай рэзідэнцыяй кіеўскага праваслаўнага мітрапаліта, пад уладай якога знаходзіліся рускія землі ад Полацка да крымскіх стэпаў. Гэта сведчыць і аб важнасці горада як праваслаўнага цэнтра, і аб яго цесных сувязях з іншымі рускімі землямі. Напрыклад, можна было б устанавіць у Навагрудку помнік мітрапаліту Кіпрыяну – вядомаму ўсходнеславянскаму і балгарскаму асветніку (памёр у 1406 годзе). Ён сфарміраваў на Беларусі асяродак царкоўных інтэлектуалаў, у коле якіх перапісваліся кнігі з Балгарыі і Візантыі, ствараліся літаратурныя апавесці. Кіпрыян аднавіў мітрапаліцкую рэзідэнцыю ў Навагрудку, якая заняпала з-за нядбайнасці паганскіх князёў Літвы, даў новы штуршок для развіцця праваслаўя на Навагрудчыне [18, с. 182–183]. Падкрэслім, што Яраслаў Мудры і Кіпрыян – людзі, чые дасягненні для Навагрудскай зямлі і ўвогуле Беларусі, у адрозненне ад Міндоўга, бяспрэчныя.

Незразумела, чаму нашымі героямі не могуць быць Іваны, Аляксандры або Уладзіміры, а павінны быць абавязкова Міндоўгі, Вітаўты або Альбрэхты. Помнік Міндоўгу ў Навагрудку калі што і ўвекавечыць, дык хіба толькі міфічныя канцэпцыі «адраджэнцаў». За такі помнік будзе сорамна не толькі перад сабой, але і перад замежнымі гасцямі горада, асабліва перад нашымі блізкімі суседзямі. ▀

ЛІТАРАТУРА

1. Петраускас, Р. Забытый король: Миндовг в политическо-историческом сознании литовской элиты в конце XIV – начале XV в. / Б.Н. Флоря // Литва эпохи Миндаугаса и её соседи: исторические и культурные связи и параллели. – М., 2003. – С. 40–43.
2. Баранаскас, Т. Новогрудок в XIII в.: история и миф // *Castrum, urbis et bellum*: сборник научных работ: посвящённая памяти профессора Михаса Ткачова. – Баранавічы, 2002. – С. 29–44.
3. Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Т. 2. – СПб., 1908.
4. Грушевський, М. Хронологія подій Галицько-волинської літописі / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Т. 41.
5. ПСРЛ. – Т. 17. – СПб., 1907.
6. Kernave – litewska Troja. – Warszawa, 2002.
7. Насевіч, В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы / В.Л. Насевіч. – Мінск, 1993.
8. *Livlandische Reimchronik*. Hrsg. von L.Meyer. – Paderborn, 1876.
9. Petrauskas, R. Lietuvos diduomene XIV a. pabaigoje – XV a. / R.Petrauskas. – Vilnius, 2003.
10. Шаланда, А. Баярства Міндоўга: склад і паходжанне / А.Шаланда // Герольд. – 2003. – № 1–2 (9–10). – Горадня, 2003. – С. 12–23.
11. Міндаў, кароль Літвыі, у дакумэнтах і сьведчаньнях = *Mindowe, rex Lithowiae, in litteris et testimoniis* / НАН Беларусі, Ін-т гісторыі; укл. А. Жлутка. – Мінск, 2005
12. Пашуто, В.Т. Образование литовского государства / В.Т. Пашуто. – М., 1959.
13. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950.
14. Марзалюк, І.А. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X–XVII стст.) / І.А. Марзалюк. – Магілёў, 2003.
15. Шаланда, А. Паходжанне і лёс роду Міндоўга / А. Шаланда // Герольд. – 2003. – № 1–2 (9–10). – С. 3–9.
16. ПСРЛ. – Т. 32. – М., 1975.
17. Марзалюк, І.А. Этнічны канфесійны свет беларускага горада XVI–XVIII ст. / І.А. Марзалюк. – Магілёў, 2007.
18. Русская историческая библиотека. – Т. 6. – СПб., 1908.